

Руденко Олексій Олексійович –
здобувач кафедри національної безпеки та протидії злочинності КНУВС

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ ДІЙ ОСІБ, ЯКІ ЗАЙМАЮТЬСЯ НЕЗАКОННОЮ ГОСПОДАРСЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

Розглянуто проблемні питання кваліфікації дій осіб, які вчинюють злочини, передбачені ст. 202, 203, 213 КК України.

Перехід до багатоукладної економіки на основі рівності всіх форм власності, руйнування командно-адміністративного стилю керівництва економікою, поява нових (недержавних) суб'єктів господарювання зумовили декриміналізацію частини дій, які раніше вважалися кримінальними злочинами. З Кримінального кодексу виключені певні статті, що визначали відповідальність за ці дії (комерційне посередництво, приватнопідприємницька діяльність), натомість були криміналізовані дії, що полягають у здійсненні господарської (підприємницької) діяльності без реєстрації (без отримання ліцензій), а також здійснення заборонених видів діяльності. Відсутність правозастосовної практики, досвіду виявлення та розкриття зазначених злочинів обумовило активізацію осіб, які раніше здійснювали господарську діяльність у "тіні" ("цеховиків", ділків тіньової економіки). Більша частин з них легалізувала раніше зароблені кошти, користуючись відсутністю дієвих засобів контролю, що спричинило, на нашу думку, виникнення інфляційних процесів. За перші десять років існування незалежної України були відновлені системи контролю, нормалізована діяльність контролюючих, правоохоронних органів, створена потужна податкова база. Звісно, особи, які у 80-х роках (за часів "застою") мали надприбутки (за рахунок "дефіциту" та діяльності в "тіні"), прибутки яких у 90-х роках ще зросли (вже завдяки відсутності контролю), на початку нового тисячоліття відчували зазначені зміни, оскільки їх діяльність уже не приносила значних прибутків. Маючи досвід роботи в "тіні", зазначені особи почали організовувати господарську діяльність незаконно з метою отримання певних преференцій (що збільшують прибуток). Наприклад, господарська діяльність без реєстрації дозволяє не відраховувати обов'язкові платежі до бюджету, не сплачувати податки, не отримувати ліцензій (з

відповідною оплатою) тощо, унаслідок чого ціна продукту (або послуг), що виробляють (або надають) зазначені особи, суттєво зменшується, що створює нерівні умови конкуренції, сприяє припиненню діяльності легальних підприємств. Окрім цього, діяльність суб'єктів господарювання без реєстрації унеможливорює будь-який контроль за ним (щодо якості продукції, відповідності стандартам, її безпеки для оточуючих тощо), що створює небезпеку життю та здоров'ю громадян України. Відмінністю господарських злочинів є їх вчинення, передусім, посадовими та матеріально відповідальними особами, які працюють на легально діючих об'єктах [1, с. 8], тобто їх діяльність у разі відсутності реєстрації (як суб'єктів злочину) перебуває поза полем зору оперативних підрозділів. Така особливість зумовлює високу латентність зазначених злочинів – відповідно до статистичних даних ДІТ МВС України, у 2002 році було виявлено 137 злочинів, пов'язаних з порушенням порядку здійснення господарської діяльності, у 2003 – 217, у 2004 – 138, у 2005 – 141 (до того ж 1255 фактів заняття забороненими видами господарської діяльності), у 2006 році – 126 (до того ж 1449 фактів заняття забороненими видами господарської діяльності), у 2007 році виявлено 106 злочинів. Такі неоднозначні результати оперативно-службової діяльності підрозділів Державної служби по боротьбі з економічною злочинністю свідчать, насамперед, про нерозробленість певного нормативного та наукового для визначення критеріїв кваліфікації дій осіб.

Вивчення проблем кримінальної відповідальності за будь-який злочин у сфері господарської діяльності зобов'язує до розгляду проблем, пов'язаних з визначенням поняття господарських злочинів, їх класифікації, встановлення суспільних відносин, на які вони посягають, а отже, визначення об'єкта цих злочинів. Дискусійний характер питання про поняття та класифікацію раніше "господарських", а нині злочинів "у сфері господарської діяльності", зумовлений, безперечно, складним, неоднорідним та неоднозначним характером діянь, які традиційно охоплюються цими поняттями. У різні часи дослідженню цієї проблематики та окремих її аспектів присвятили свої роботи П.П. Андрушко, А.М. Бойко, Л.П. Брич, Н.О. Гіторова, О.О. Дудоров, М.И. Коржанський, В.О. Навроцький, О.І. Перепелиця, В.В. Сташис, В.Я. Тацій та інші науковці. Водночас і дотепер не існує загальновищого вирішення цих проблем. Із прийняттям нового КК України частина питань була вирішена, але перед науковцями постали інші питання щодо кваліфікації дій осіб, які готують та вчинюють господарські злочини.

На підставі аналізу чинного законодавства України можна стверджувати, що значна кількість статей кримінального закону прямо пов'язана з правовими нормами регулятивного характеру, які встановлюють схвалені й підтримані державою моделі поведінки суб'єктів у будь-яких сферах життя. Статті КК України про злочини у сфері господарської діяльності, як показує їх вивчення, мають тісний зв'язок,

насамперед, із цивільно-правовим законодавством, із правовими нормами та інститутами, що регулюють питання підприємницької діяльності та її організаційних форм, правила виробничої, торговельної, іншої комерційної і господарської діяльності, функціонування фінансової, кредитної та грошової системи держави. Отже, зазначені вище норми кримінального права охороняють від посягань ту сферу суспільного життя, що включає в себе економічну діяльність і регулюється положеннями відповідного законодавства [2, с. 13]. Саме у цій сфері формуються і функціонують ті суспільні відносини, які охороняються законодавством про господарські злочини, інакше кажучи – саме тут локалізується родовий об'єкт злочинів у сфері господарської діяльності. Визначення характерних ознак цього об'єкта дозволяє правильно зрозуміти особливості, які вирізняють злочини у сфері господарської діяльності від інших злочинних посягань, і на цій основі дати поняття господарського злочину. Адже згідно із загальновизнаним постулатом кримінально-правової теорії, саме родовий об'єкт є для певної групи однорідних злочинів критерієм, що відображає її специфіку, дає змогу правильно класифікувати норми кримінального права й відмежувати одну специфічну групу злочинів від інших. З практичної точки зору, правильне визначення особливостей господарських злочинів надає можливість правильно кваліфікувати ці дії [3, с. 129].

Для оперативних працівників, насамперед, становить інтерес безпосередній об'єкт складу злочину, оскільки саме він є головним орієнтиром при пошуку ознак злочинів (тобто фактів порушення порядку здійснення певного виду господарської діяльності). З огляду на цю тезу, вважаємо доцільним співставити родові та безпосередні об'єкти господарських злочинів. Науковці при класифікації господарських злочинів (з урахуванням об'єкта зазіхання) дотримуються різних думок. В.Б. Харченко та Б.Ф. Перекрестов вважають, що родовим об'єктом злочинів у сфері господарської діяльності є система відносин, що складаються у сфері господарської діяльності, а безпосереднім – відносини, що безпосередньо складаються у процесі здійснення господарської діяльності і які забезпечують захист прав та законних інтересів суб'єктів такої діяльності, захист прав й інтересів споживачів товарів і послуг, а також державне регулювання господарської діяльності [4, с. 132]. На думку В.О. Навроцького, родовим об'єктом посягань у сфері господарської діяльності є система господарства України, що складається з фактичної сторони (із сукупності наявних сфер, галузей господарської діяльності) і функціональної (із принципів, на яких нині здійснюється господарювання в державі) [5, с. 354–358]. На думку Ю.М. Сухова, родовим об'єктом господарських злочинів є суспільні відносини, що виникають між державою, господарськими суб'єктами та іншими особами з приводу виробництва та придбання товарів, виконання робіт, надання послуг, фінансової діяльності, а також з приводу володіння певним майном чи майновими правами, якщо перебування такого майна чи прав у власності особи породжує для неї фі-

нансові, у тому числі податкові, обов'язки перед державою [6, с. 51–52]. Є.Л. Стрельцов під господарським злочином розуміє вчинене приватною або посадовою особою при здійсненні підприємницької діяльності умисне або необережне суспільно небезпечне діяння, що завдає істотної шкоди цій корисній діяльності, і робить висновок про те, що родовим об'єктом господарських злочинів має визнаватись нормальна господарська діяльність, тобто така, що, відповідно до чинного законодавства, у кінцевому підсумку ототожнюється з підприємництвом [7, с. 162]. О.І. Перепелиця родовий об'єкт господарських злочинів визначає як систему суспільних відносин, що складаються у сфері економічної діяльності держави, а саме відносин, які виникають у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ і послуг [8, с. 5–6]. Аналіз думок науковців дозволяє встановити два ключових моменти: по-перше, науковці не вбачають відмінностей між господарською та підприємницькою діяльністю, а по-друге, помилково відносять більшу частину господарських злочинів до таких, що порушують порядок здійснення підприємницької діяльності. Необхідно розглянути зазначені проблемні питання, оскільки нечіткість формулювання призводить до того, що оперативні працівники неправильно кваліфікують дії осіб, унаслідок чого кримінальні справи "розвалюються" в суді. Наприклад, з огляду на "схожість" родового об'єкта, помилково кваліфікуються за ст. 213 "Порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом" або за ст. 204 "Незаконне виготовлення, зберігання, збут, або транспортування з метою збуту підакцизних товарів" дії, що полягають у порушенні порядку здійснення господарської та банківської діяльності. Так, лише за 2007 рік із зареєстрованих 988 (за ст. 204 КК України) та 504 (за ст. 213 КК України) фактів злочинів були направлені до суду 778 (78,7 %) та 280 (55,6 %) відповідно, причому головна причина, на думку опитаних оперативних працівників, – неправильна кваліфікація, що призвело до втрати частини доказової інформації.

Базовим поняттям у визначенні об'єкта злочинів у сфері господарської діяльності є поняття самої господарської діяльності. Але воно, навіть на законодавчому рівні, визначається неодноково. Так, відповідно до п. 1.32 ст. 1 Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств" [9], господарською діяльністю слід вважати будь-яку діяльність особи, спрямовану на отримання доходу у грошовій, матеріальній чи нематеріальній формах, у випадку, якщо безпосередня участь такої особи в організації такої діяльності є регулярною, постійною та істотною. Науковці зазначають, що недосконалість такого визначення значно зменшує, а, можливо, й виключає його застосування для потреб кримінально-правової кваліфікації. По-перше, з нього не випливає, що така господарська діяльність має бути спрямована на отримання доходу законним шляхом. По-друге, не існує чітких визначень регулярності, постійності та істотності такої діяльності, що робить ці категорії оціночними і не сприяє однозначному застосуванню законо-

давства [10, с. 52]. Відповідно до абз. 4 ст. 1 Закону України "Про ліцензування певних видів господарської діяльності" [11], під господарською діяльністю розуміється будь-яка діяльність, у тому числі підприємницька, юридичних осіб, а також фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язана з виробництвом (виготовленням) продукції, торгівлею, наданням послуг, виконанням робіт. Зокрема, з нього однозначно випливає, що поняття "господарська діяльність" за обсягом ширше за поняття "підприємницька діяльність" та охоплює останнє. Однак у Законі України "Про підприємництво" [12] вживались як синоніми дещо інші терміни – "підприємництво" та "підприємницька діяльність", під якими розумілася безпосередня самостійна, систематична, на власний ризик діяльність з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг з метою отримання прибутку, що здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності в порядку, встановленому законодавством. Ч. 1 ст. 3 Господарського кодексу [13] під господарською діяльністю визначає діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямовану на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Цей Кодекс показує чітку відмінність між некомерційною господарською діяльністю та підприємництвом, тобто господарською діяльністю, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку (ч. 2 ст. 3). Отже, вчені, які досліджують проблему кваліфікації господарських злочинів, цілком обґрунтовано стверджують, що поняття кваліфікації "господарська діяльність" ширше поняття "підприємництво" і, що "... кожний підприємець є господарюючим суб'єктом, але не кожний суб'єкт, що господарює, є підприємцем" [14]. Ця думка є правильною, оскільки господарська діяльність може бути і не пов'язана з одержанням прибутку, наприклад, господарська діяльність бюджетних організацій, благодійних фондів, бірж, громадських організацій і багатьох інших господарських структур. Саме поняття "господарська діяльність" більш повно відображає розмаїтість відносин різних суб'єктів господарювання і різної форми їх діяльності, спрямованої на одержання економічно значимого результату.

Водночас назва ст. 202 КК України [15] сформульована як "Порушення порядку заняття господарською та банківською діяльністю", а далі в ч. 1 диспозиції використовується термін "підприємницька діяльність", що, з огляду на зазначене вище, значно звужує можливість застосування статті. На наш погляд, ч. 1 ст. 202 повинна бути сформульована таким чином:

"Здійснення без державної реєстрації (як суб'єкта підприємницької діяльності) господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, або здійснення (уже зареєстрованим суб'єктом підприємницької діяльності) без одержання ліцензії господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, або здійснення господарської діяльності (що підлягає ліцензу-

ванню) з порушенням вимог ліцензування, якщо це пов'язано з отриманням доходу у великих розмірах – карається ...”. Незважаючи на певну “громіздкість” формулювання, воно, на нашу думку, чітко відображає зміст посягання на певні суспільні відносини і не допускає подвійного тлумачення.

Що стосується критеріїв кваліфікації дій осіб, то тут питання дещо складніше, оскільки законодавець таким чином визначив їх безпосередній об'єкт, що без відповідної теоретичної підготовки на рівні фундаментальних знань у теорії кримінального права оперативні працівники та слідчі не можуть довести, що дії особи необхідно кваліфікувати саме за ст. 202 КК України. Навіть досвідчені науковці об'єднують в одну ланку такі злочини, як незаконне виготовлення та обіг підакцизних товарів (ст. 204 КК України), як порушення порядку зайняття господарською діяльністю (ст. 202 КК), зайняття забороненими видами господарської діяльності (ст. 203 КК), порушення законодавства, що регулює виробництво, експорт, імпорт дисків для лазерних систем зчитування, експорт, імпорт обладнання або сировини для їх виробництва (ст. 203¹ КК), фіктивне підприємництво (ст. 205 КК), порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом (ст. 213 КК) і порушення правил здавання дорогоцінних металів та дорогоцінних каменів (ст. 214 КК), злочини у сфері банкрутства (ст. 218–221 КК) [16, с. 45–47]. На наш погляд, позиція науковців не обґрунтована з точки зору практичного застосування зазначених статей. Зрозуміло, що ці статті намагалися об'єднати за родовим об'єктом, але для практичного застосування цього замало, оскільки оперативні працівники при кваліфікації дій осіб, на підставі отриманої первинної інформації, ураховують не лише об'єкт, а й інші елементи складу злочину. Існує суттєва відмінність навіть між терміном “незаконна господарська діяльність” (як діяльність, відносно якої є заборона, діяльність з порушенням технологічних процесів, або така, на яку взагалі неможливо отримати дозвіл тощо) і терміном “незаконне заняття господарською діяльністю” (тобто, порушенням у цьому випадку є те, що особа здійснює господарську діяльність без реєстрації, без отримання ліцензії, з порушенням ліцензійних умов). За таких умов необхідно розрізняти, який термін використовується навіть у “рамках” різних частин диспозиції однієї статті. Наприклад, при характеристиці злочинів у сфері банкрутства неможливо застосувати жоден із зазначених термінів, оскільки вони взагалі не посягають на порядок реєстрації суб'єкта господарювання, а кваліфікують дії особи за цими статтями у разі порушення вимог законодавства, що регулює процедуру банкрутства. При порушенні правил здавання дорогоцінних металів та каміння особа також посягає не на порядок реєстрації чи ліцензування, а саме на порядок державного регулювання обігу дорогоцінних металів і каміння. При фіктивному підприємстві особа здійснює всі зазначені в законі дії щодо реєстрації та отримання дозволів на здійснення певних видів підприємницької (господарської) діяльності, але мета цих дій

– замаскувати злочинну діяльність чи використати зареєстроване підприємство із злочинною метою (для вчинення іншого злочину), тобто особа зацікавлена, щоб весь процес реєстрації здійснювався без порушень. Ст. 203¹ та 204 КК України за характеристикою схожі, але являють собою приклад “чистої” кваліфікації незаконної господарської діяльності, оскільки злочинці мають на меті здійснення незаконного обігу специфічних предметів – підакцизних товарів та дисків для лазерних систем зчитування (матриць, обладнання та сировини для їх виробництва), і тим більше, що незаконний обіг можуть здійснювати й особи, які зареєстровані як суб’єкти підприємницької діяльності (і мають право здійснювати конкретний вид господарської діяльності). Окрім цього, підставою притягнення осіб до відповідальності є порушення ними вимог спеціальних законів та підзаконних актів, що регламентують обіг зазначених предметів, а не нормативних актів, що регламентують порядок реєстрації суб’єкта господарювання та ліцензування певних видів діяльності.

Таким чином, до злочинів, що вчинюються шляхом незаконного здійснення господарської діяльності, на нашу думку, належать:

здійснення операцій з металобрухтом без державної реєстрації або без спеціального дозволу (ліцензії) та інші дії, що є допоміжними при вчиненні зазначеного злочину (надання приміщень та споруд для розташування пунктів прийому, організація зазначених пунктів (ст. 213 КК України);

здійснення без державної реєстрації господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, або здійснення без ліцензії окремих видів діяльності, що підлягає ліцензуванню (ст. 202 КК України);

здійснення видів господарської діяльності, щодо яких є спеціальна заборона (ст. 203 КК України).

За ст. 202 КК України можуть бути кваліфіковані за сукупністю більшість дій осіб, які готують або вчинюють господарський злочин (у тому разі, коли діяльність, правила якої порушуються, підлягає ліцензуванню). Причому межа між кваліфікацією настільки мала, що може залежати навіть від висновків однієї експертизи. Наприклад, у разі, коли в особи вилучені алкогольні напої (при здійсненні їх незаконного обігу) і результати експертизи свідчать, що напої не є підакцизним товаром (тобто не відповідають вимогам класифікації), то дії особи будуть кваліфіковані не за ст. 204, а за ст. 202 КК України. Така тенденція зберігається і за більшістю складів господарських злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сущенко В. Д. Хозяйственные преступления / Сущенко В. Д. – Донецк, 1998. – 686 с.
2. Боротьба з господарськими злочинами : навч. посіб. [для юрид. вузів] / Лопушанський Ф. А., Філонов В. П., Титаренко Ю. Л. – Донецьк : Б. С., 1997. – 159 с.

3. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. [для студ. юрид. вузів і ф-тів] ; за ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушко, С. Д. Шапченка – 2-ге вид. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 506 с.
4. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : [монографія] / Хавронюк М. І. – К. : Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.
5. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина : [курс лекцій] / Навроцький В. О. – К. : Знання, 2000. – 771 с.
6. Сухов Ю. М. Ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів: проблема відмежування від суміжних злочинів та кваліфікації за сукупністю : дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2000. – 235 с.
7. Стрельцов Е. Л. К вопросу о родовом объекте хозяйственных преступлений / Е. Л. Стрельцов // Актуальні проблеми держави і права. – О. : Одес. нац. юрид. акад., 1994. – Вип. 1. – С. 35–38.
8. Перепелица А. И. Уголовная ответственность за хозяйственные преступления в сфере предпринимательской деятельности : Комментарий к действующему законодательству / Перепелица А. И. – Х. : Рубікон, 1997. – 104 с.
9. Про внесення змін до Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств" : Закон України від 22 трав. 1997 р. № 283/97-ВР // Відомості Верховної Ради. – 1997. – № 27. – Ст. 181.
10. Мінаєв М. М. Кримінальна відповідальність за незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. – К., 2005. – 235 с.
11. Про ліцензування певних видів господарської діяльності : Закон України від 1 черв. 2000 р. № 1775-III // Відомості Верховної Ради. – 2000. – № 36. – Ст. 299.
12. Про внесення змін до статті 1 Закону України "Про підприємництво" : Закон України від 22 лют. 2000 р. № 1481-III // Відомості Верховної Ради. – 2000. – № 13. – Ст. 110.
13. Господарський кодекс України, прийнятий Верховною Радою України 16 січ. 2003 року // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 18. – Ст. 144.
14. Ляпунова Н. М. Кримінальна відповідальність за приховування банкрутства та фіктивне банкрутство : дис. ... канд. юрид. наук / Ляпунова Н. М. – Х., 2001. – 165 с.
15. Кримінальний кодекс України від 05 квіт. 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25, 26. – Ст. 131.
16. Кримінальне право України: Практикум : навч. посіб. [кер. авт. кол. С. С. Яценко] – К. : Юрінком Інтер, 2002.